

Pap Ferenc

Újra az egyházi évről a Kálvin-évben

Ötszáz esztendeje, 1509. július 10-én született, s 445 éve, 1564. május 27-én húnyt el Kálvin János humanista tudós és svájci reformátor. Az évforduló méltó megünneplése a kálvini gyökerű egyházak természetes célkitűzése. Méltó és helyes lenne, ha ebben a hangsúlyos és alkalmas időben önmagunk ünneplésén túl a saját magunkkal s múltunkkal való kritikai szembenézés alkalma is eljönne, hiszen —tömören megfogalmazva— *nem minden kálvini, ami kálvinista*. Kálvin személyének, reformatori működésének bizonyos mértékig talán legtisztázatlanabb, leghomályosabb, hatástörténetében leginkább félreértett része a keresztyén istentiszteletről való felfogása és gyakorlata. Az alábbiakban ezt a kérdéskört a kor összefüggéseiben, valamint hatástörténeti kitekintések segítségével szeretném megvilágítani.

Pap Ferenc református lelkész, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának egyetemi adjunktusa. Előadása a IX. Magyar Egyházzenei Kongresszuson, Budapesten, 2009. május 1-jén hangzott el.

Közhelyszerű megállapítás az, amely Kálvinnal kapcsolatban rendszerint elhangzik: Luther és Zwingli a magyar reformáció jeles képviselőivel együtt korábban rendszerint papi hivatalt viseltek, *emiatl érthető* műveltségük, reformtörekvéseik lényege és a keresztyén hagyományhoz való kötődésük. Kálvin *azonban* a genfi egyház megújításához nem liturgusként közeledett, ebből következtethető, hogy az egyház egészének megújításában az istentisztelet reformálása csak egy, esetleg csupán járulékos tényező volt, és ebből a kitételből értelmezhető továbbá, hogy Kálvin „bátran” szakított a hagyományokkal. Ez az értelmezés alapozza meg és törvényesíti mai *hagyománytöréseinket*.¹

¹ A *hagyomány* értelmezésének, a *teológia* és *liturgia* összefüggésének érdekes és fontos megközelítését adja Alister McGRATH: *Bevezetés a keresztyén teológiába*. Osiris, Budapest 1995. 181–184. A *hagyomány teljes elutasítása* (a hagyomány béklyójából való felszabadulás és felszabadítás jegyében) a radikális reformáció, a felvilágosodás (racionalizmus), valamint a szektás gondolkodás sajátja. A reformáció a korabeli egyházzal szemben azt képviselte és képviseli, hogy a hagyomány csupán *egyetlen forrásból* táplálkozik. Ezért óriási félreértés, egyúttal tragédia a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója által kiadott, azaz közegyházilag szentesített, erendően német lutheránus, marginális jelentőségű „gondolkodó” Klaus Douglass művének megjelentetése (*Az új reformáció*. Kálvin Kiadó, Budapest 2002), amely „*Megszabadítani az istentiszteletet béklyóitól*” címmel (269–293) nyíltan és bátran az istentiszteleti hagyományokkal való kritikátlan szakítást hirdeti. Ezt a könyvet követte evangélikus-református együttműködésben (!) az *Isten szeretetének ünnepe* — *Az istentisztelet mai formáiról* című könyvének kiadása (Budapest, Kálvin Kiadó — Luther Kiadó 2005), amelyben a „béklyóktól való megszabadítás” elgondolását találjuk részletesen kifejtve. A legnagyobb gond az, hogy a kiadók szándéka ellenére a magyar egyházi közeg a nevezett irományokat (és a hozzájuk hasonlóakat) nem *vitairatnak*, hanem sokkal inkább *kánonszerű kinyilatkoztatásnak* tartja, amelynek számos kártékony, romboló hatását egyértelműen lehet érezni és tapasztalni az egész országban, sőt a magyar ajkú közösségekben Kárpát-medence-szerte.

Mindennek gyökerét azonban nem a XVI–XVII. század óprotestáns időszakában, hanem a késő XVIII. századtól elindulva a XIX. század teológiai és szellemi törekvéseinek hullámában kereshetjük. Ekkor, a felekezeti egyenjogúsítás folyamatában, az önértelmezésüket, annak gyökereit és lényegét kereső, önmagukat sokszor kényszeresen, újólalag tartalomban és formában meghatározó felekezeteknél,² mind katolikus, mind református oldalon jellemző az erőteljes egyháztörténeti reflexió.³ Ekkor erősödik fel a Kálvin-recepció, amellyel kapcsolatban visszatekintve számos vonatkozásban elmondhatjuk: a magyar XIX–XX. századi Kálvin-recepció sokkal inkább és javarészt saját akkori és jelenlegi állapotaink, gondolkodásunk és liturgiai igénytelenségünk elvi önigazolása, mintsem cizellált, történetileg hiteles és átfordításaiban helytálló önvizsgálat. Az egyházunkban főleg a XIX. század második felétől erőteljesen megjelenő kálvini (inkább kálvinista?) érvrendszer történetietlensége, kontextustalansága, bizonyíthatlan gondolathagyományokra építése (lásd pl. markánsan az orgona liturgiai alkalmazásának kérdéskörét) hatástörténetében a mai napig szinte töretlenül él tovább. Kálvin késő XIX. századi, általános vulgárracionalista⁴ eszményképe a kutatástörténet egy-egy felvillanó fénycsóvjára ellenére általánosan él az egyházi közgondolkodásban (homiletikák, liturgikák képe és eszményrendszere is ezt tükrözi), és még mindig saját állapotaink és elégtelenségük igazolását szolgálják.⁵

A humanizmus, a devotio moderna vagy via moderna nem a hagyománnyal való szakítást tűzte ki célul, hanem a folytonosságot (vö. Alistér MCGRATH: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Osiris, Budapest 1996. 54–62.). R. Kunz elgondolkodtató tézise szerint nem a protestánsok, hanem a tridenti atyák szakítottak a katolikus egyházzal (Ralph KUNZ: Gottesdienst evangelisch reformiert: Liturgik und Liturgie in der Kirche Zwinglis. Pano, Zürich 2001. 36–37; vö. még: MCGRATH: Bevezetés 50–58.).

A fentiekből kitűnik, hogy e korszak, a XVI. század nagy kérdése természetesen az eredőhöz való kapcsolat kizárólagos hitelessége volt; a vitákban és az ellenpozíciók között kialakult tábor(ok) fontos önértelmezési és önvédelmi kérdése volt a folytonosság. Általános érvénnyel kijelenthetjük, hogy Kálvin az egyház istentiszteleti életében és szervezetében a X–XIII. századi állapotokat, fejlődési irányokat illetve kritikával és szembesítette a Szentírással, illetve az egyházi atyákkal.

Álláspontom szerint a nyugati keresztyénség két nagy csoportja (római egyház, protestantizmus) másként és különbözőképpen ragaszkodik ugyanahhoz az örökséghez, e kettőt jelen állapotuk szerint pontosan a reformáció kora és az azóta eltelt idő, valamint a Tridenti Zsinat és az azóta eltelt idő jellemzi. A közös örökség nem azt jelenti, hogy nem lenne szükség a párbeszédre vagy a szüntelen önvizsgálatra, felülvizsgálatra.

² A korszak jellemzéséhez ld. részletesen: KÓSA László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest 2006³. 402–418.

³ KÓSA: *i.m.* 409–410.

⁴ Ravasz László szerint a racionalizmuson belül megkülönböztetjük a következő irányzatokat: 1) tiszta racionalizmus (pl. Kolmár József, Kiss Ádám); 2) vulgáris racionalizmus (ha „alant járó lelkeken át tükröződik, akkor a vulgáris racionalizmusnak az általánossá vált alakját kapjuk”; Beke Sámuel); 3) ihlet nélküli természetkultusz (Tompa Mihály, Vámosi Pap István); 4) retorikai racionalizmus (Szeremleai Császár Ábrahám, Szoboszlai Pap István, Herepei István, Nagy Péter). RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Pápa 1915. 230.

⁵ A XIX. század vége felé megjelenő új liturgikus felfogás és megközelítés vonatkozásában szemléletes példákat közöl: FEKETE Csaba: „A hazai kálvinizmus és liturgiája”, in XERAVITS Géza (szerk.): *A liturgiáról ökumenikus megközelítésben*. Pápa—Budapest 2007. 71–76.

Ezt az eszményt és hozzáállást egyszerűen a következőképpen jellemzem és summázom: *úgy legyünk egyház, hogy közben ne akarjunk egyháznak látszani és egyházasnak tűnni.* A társadalomért, kultúraformáló szerepért, a népnevelés és erkölcsformálás privilégiumáért —mindezt a XIX. században sokkal jobban lehet érteni, mint ma—, a politikumért vívott harc, az egyház belsőleg motivált elvilágiasodása⁶ és a laicizálódás folyamata mind a mai napig erőteljesen él és hat; ennek kimondott vagy kimondatlan célja a vallástól eltávolodó értelmiség megszólítása volt, és azt kívánta bizonyítani, hogy az egyház lépést tud tartani a szellemi fejlődéssel.⁷ A világ átfarmálásáért vívott harcban, amelyben a kálvini gyökerű egyházak közössége alapvetően önmagát formálta át, le kellett cserélni az énekeket, az énekkészletet (1806), a liturgiai reflexiók elhalványulásával megjelenik a liturgia uniformizálásának szándéka (ekkorra a bűnbánati aktus és az úrvacsora szertartása az évi mintegy hatszori kiszolgáltatáskor teljesen összemosódik), azaz az önkifejezés elemi lényege és megjelenési formái csökevényesednek el. A helyes átfordításról csak egyetlen szót: mindenkinek nyilvánvaló, hogy a XVI. század ún. világi zenéjének egyházzenei gyakorlatba történő felvétele nem esik, nem eshet ugyanabba a latba, mintha a mai ún. „világi” zene egyházi alkalmazásáról beszélünk (pedig meghatározó egyházi értelmiségieknek, gondolkodóknak és gyakorló egyházzeneészeknek sem világos sokszor a különbségtétel fontossága, valamint az, hogy a rossz analógiákra épített következtetések és következmények akár évszázados vagy korszakos bénító hatást fejthetnek ki).

Az egyházi év kérdésének felvetésével tulajdonképpen az egyház önértelmezésének alapvető kérdéséhez jutunk, másként fogalmazva: miként lehet és kell a hit misztériumát liturgikus cselekményként és cselekményben megjeleníteni, jelenvalóvá tenni. A kérdést protestáns szempontból tovább kell szűkíteni: a szimbólumokat és szimbolikus cselekedeteket óvatosan, inkább tartózkodó módon kezelő hitgyakorlat és istentiszteleti felfogás miképpen tudja verbálisan, elsősorban az igehirdetés köré szerveződő liturgiájában mindezt kifejezni és megjeleníteni. Gál Lajos 1939-ben mintha kissé rosszallóan jegyezné meg *Geleji Katona István igehirdetése* című művében⁸ az erdélyi „orthodoxus püspök” prédikációinak vizsgálatakor, hogy „Geleji Katona István hitgazságokat prédikál, így: Krisztus megtstesüléséről, Krisztus születéséről, szenvedéséről, felgasztaltatásáról...”⁹ Geleji maga írja:

⁶ A mai orthodoxia világából álljon itt egy megdöbbentő megállapítás: „Maga az Egyház világiasodott el, épp ezért igen sokan, különösen a fiatalok közül elhagyják az Egyházat, amelyben senki sem mutatja fel nekik, mi is az Egyház igazi lényege és élete, mit jelent, hogy a tagjai vagyunk.” Alexander–Clément Olivier SCHMEMANN: *A nagybőjt és a húsvéti titok*. Kairoosz, Budapest 2007. 199.

⁷ Vö. KÓSA: *i.m.* 411.

⁸ E helyen szeretném megköszönni Szetey Szabolcs kollégám segítségét és készségét, hogy a vonatkozó magyar homiletika-történeti szakirodalmat rendelkezésemre bocsátotta.

⁹ GÁL Lajos: *Geleji Katona István igehirdetése*. Debrecen 1939. 78.

noha az egész írás hasznos a tanításra, megjobbításra és az igazságra ... Az Ige tehát nyilván megfelelő időben, helyen az embereknek értelme szerint előadatik. A nem megfelelő ép[ü]lő nem használható, mintha valaki temetési beszédet akarna mondani kereszteléskor vagy megfordítva. Nem gondolhatunk nagyobb botrányt, mintha valaki Krisztus Urunk feltámadási napján beszélne az Ő fogantatásáról vagy születéséről vagy megfordítva, amely haszontalan beszéddel távol állna attól, hogy mind hallgatóit emelje a buzgóságukban, mint abban előbbre vigye.¹⁰

Református összefüggésben az egyházi év komolyan vételének, megünneplésének vagy mellőzésének és elhanyagolásának kérdésköre voltaképpen ma már csak az igehirdetés problémájával azonosítható. Jobb esetben a prédikáció alapigéjétől függ a mondanivaló és nem a célkitűzésként megfogalmazott mondanivalótól a textusválasztás. A textus, valamint az igehirdetés vezérmotívuma, üzenete határozza meg a konkordancia segítségével kijelölt énekrendet, ahol nem az énekek kontextusa, esetlegesen történeti beágyazottsága fontos (ezt már gyakorlatilag el sem lehet várni), hanem az erőltetett, szájarágós pedagógiával a lelkész által meghatározott mondanivaló, esetlegesen szó vagy szókapcsolat. Az imádság vagy szól valamiről, vagy nem. És ennyi volt az istentisztelet. Így fordul elő, hogy pünkösdkor a felvilágosultan megfogalmazott üzenetátadás prófétai lelkülete elsodort mindent, ami pünkösd, pedig látszólag minden szentlelkiesnek hatott: de sem az *alapítás* elbeszélése nem hangzott el, sem klasszikus pünkösd éneket nem énekelhetett az ünnepi gyülekezet. Így hangzik fel liturgikus ujj- és lábgyakorlatként karácsony nyolcadában Bach pünkösd korálfantáziája, pünkösdkor Brahms nagyheti korálja, esküvőn temetési ének, nagybőjtben pedig a 47. genfi zsoltár. De mindebben nincsen valójában semmi új, hiszen Ravasz László 1915-ben Beke Sámuellel (1800–1836) kapcsolatban a következőket írja:

A racionalizmus terjedt, hatalmasodott, s minél tisztább formában jelentkezett, annál sivárabb képet nyújtott. Beke Sámuel, zilahai pap, akit Kiss Ádám „nagy”-nak nevezett, posthumus könyvében, mikor legmagasabban szárnyal, akkor sem haladja meg a Seneca világnézetének magasságait. Nagypénteken arról beszél, hogy mily nemes dolog a közjónak szolgálni s majdnem a magyar iparpártolásig érkezik benne. Minden motivumát az „okosság és keresztyén erkölcstudomány” fegyvertárából meríti s ha Jézus nevét kihagyjuk beszédeiből, már pedig minden nehézség nélkül ki lehet hagyni, ember legyen, aki ráismerne, hogy egy kései stoikus, korai szabadkőmives, unitárius, vagy zsidó pap szerette őket. Az epiphánia vasárnapjainak gazdag tartalma összezsugorodott már a „farsang vasárnap”-jává, a passio hetei pedig bőjt vasárnap. Farsangkor azt feszegetik, hogy szabados-e a keresztyén mulatság, bőjt vasárnapján pedig azt, hogy ildomos dolog-e a bőjt.¹¹

¹⁰ Idézi: GÁL. i.m. 79.

¹¹ RAVASZ. i.m. 232.

Az alapfeszültség az egyházi évhez szorosan kapcsolódó, kötött olvasmány-rendszer (perikópa, posztillák) és az ún. szabad textusválasztás között húzódik meg. E ponton azonban liturgiátörténeti finomhangolást kell végeznünk. A svájci reformáció sem és Kálvin sem ismerte és gyakorolta a szabad textusválasztást abban az értelemben, ahogyan azt kb. két évszázad óta és ma értik. A szabad alapige-választás sem a *lectio continua* (folyamatos szószéki-istentiszteleti felolvasás és prédikálás), sem az egyházi év egyes vasár- és ünnepnapjaihoz kapcsolódó *perikóparendszer* alkalmazásának nem felel meg. A szabad textusválasztást legfeljebb csak *lectio selecta* gyakorlatnak nevezhetjük,¹² amely könnyen elszakadhat attól a medertől, amelyben folyt volna, és erőteljesen ki van szolgáltatva az egyén gondolat- és ízlésvilágának, tehetségének vagy alkalmatlanságának.

A protestáns unió körüli XIX. századi újbóli törekvések idejében megfogalmazott evangélikus-lutheránus álláspont is történetileg téves, a korabeli állapotok leírásakor ugyanakkor helytálló, háttérben a XVIII. század második felében erőteljesen visszaszorult istentiszteleti élet húzódik meg:

A' reformatio forradalmaiban Calvin felekezete a' pericópák békója alól magát egészen emancipálta; maig is nemcsak helyvét, hanem minden tartományokban 's honunkban is mellőzi azt; cultusaihoz helyeket a' szentírásból minden egy lelkész szabad tetszése szerint választván, olvasván és értelmezvén. ... A' Homiletica egyik szabálya azt rendeli, hogy a' lelkész mindenkor helyhez, idő változásokhoz és a' hallgatók szükségéhez illőket igyekezzék szónokolni, és hogy mindenkor valami üdves ujdonsággal kedveskedjék. Ugy de ezen czélt a' gyakran igen meddő pericópákkal el nem érhetni, hacsak rajtok erőszakot nem teszünk vagy azokat el nem mellőzzük. ... Meggyőződésem: hogy a' régi pericopai rendszernek cyclusa lejárt; és ha valamikor, most jutottunk e' részben az időnek teljességére, mellyben a' pericópákat nyugalomra kell bocsátani, és cultushoz helyettök oly czélszerűbb bibliai szakaszokat választani, mellyek mind korunk színezetét jobban magukon viselik, mind az előhaladott mostan élő keresztyének lelki szükségét jobban tekintetbe veszik.¹³

Ritter A. József és Bergmann Lajos evangélikus lelki tanítók (1845) az evangélikus-lutheránus istentiszteleti hagyományban bevett perikóparenddel magyarázzák az egyháziatlanság (szekularizáció) egyre terjedő jelenségét, véleményük szerint a kötött prédikációs rend elhagyása a reménylett unió ügyét is elő fogja mozdítani.

¹² Röviden meg kell jegyeznünk, hogy a folytatólagos bibliaolvasás elve alapján készült református Bibliaolvasó Kalauzból felvett „napi igék” vagy „napi igéink közül” választott vasárnapi textus istentiszteleti és prédikációs szempontból nem minősül *lectio continua*-nak, azt jóindulattal és tényszerűen csak *lectio selecta*-nak nevezhetjük.

¹³ EDVI Illés Pál: „A' pericópák eltörlesztéséről a' magyarhoni ág. egyházban”, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL)* III (1844. november 23.) 1106., 1111., 1113.

Az unio szent ügye, annak kivihetősége foglalkodtat most minden valódi protestanst, minden igaz hazafit. Ezen célhoz nem fogunk-e az által is közeledni, ha a' reformatus atyafiainknál divatozó és igen is helyes szokást mi is be vesszük, miszerint nyilvános egyházi beszédeiknél a' szentírásnak nem egyes meghatározott részeiben, hanem egész kiterjedésében szolgál alapul?

Mindezen okoknál fogva nem gondolják alulírottak, hogy —tüllépvén valahára a' perikopai korlátokon— azért ujtás-viszketeggel vádoltathatnának. Ők ugyanis az 1843. eszt. szabadon, többnyire a' 4 evangelistákból választott leczkék nyomán tartották egyházi elmélkedéseiket.¹⁴

Az első magyar református homiletikai szakkönyvek egyike, Zsarnay Lajos *Paptana* (első kiadás: Sárospatak 1847), amelyben a szerző egyszerűen rögzíti a tényeket, mintha az ún. szabad textusválasztás korabeli gyakorlata a reformáció korától fogva töretlenül akként működne, mint a XIX. században és azóta is.

133. § Nálunk reformátusoknál (néha halotti alkalmat kivéve) a hitszónok szabadon választhat textust; de a több ker. felekezeteknél többnyire ki van szabva a textus minden vasárnapokra, az úgynevezett perikopák az evangéliumból s apostoli levelekből; mely szokás eredetét még a zsidóktól vette, kik Mózes törvényeit, majd a profétákat is részekre osztva olvasták szombatonként zsinagógáikban.

1) Mi textust válaszszon a hitszónok, általában mondhatjuk, hogy arra a nép szüksége határozza. Egyébiránt ha synthetika modorban¹⁵ akarunk dolgozni, meg lehet a fő matériát általában állapítani s úgy keresni ah[h]oz alkalmas textust; de szabályszerűleg textust kell előbb választani, s abból kell a témát feltalálni ...¹⁶

Az egyház történetében és gyakorlatában azonban hosszú idő óta a folytatólagos bibliaolvasás, valamint a megszilárdult, adott vasár- és ünnepnapokhoz kötődő olvasmányrend párhuzamosan létezett.¹⁷ A magyar reformáció korai liturgiátörténete is ezt támasztja alá. Azonban arra is rá kell mutatnunk, hogy ehhez az együttéléshez sokkal gazdagabb, cizelláltabb istentiszteleti életre és gyakorlatra volt és lenne szükség, ahol a fő- és mellékistentiszteletek szerkezete, mondjuk így: műfaja a sokszínűségből fakadó egységet munkálja.

A posztillázás nem jelentett évenként ismétlődő egységiséget, hiszen a kötött rend mellett a folytatólagos bibliaolvasás (*lectio continua*) alapján történő prédikálás is jelen volt a gyülekezetekben. Az úrnapi-délutáni (déleesti) katekizáló istentiszteleti tanítás mellett még a XIX. század elején is hét közben rend-

¹⁴ RITTER A. József — BERGMANN Lajos: „Perikopák”, *PEIL* IV (1845. december 7.) 1165–1167.

¹⁵ A *szintetikus beszéd* tulajdonképpen a *sermo* (tétéles beszéd) szakkifejezése, vö. MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés*. Budapest 1912. 24.

¹⁶ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Sárospatak 1857². 167–168. Hasonló álláspont vonatkozásában ld. BENEDEK Sándor: *Tóth Ferenc gyakorlati teológiája*. Debrecen 1933. 151–152.

¹⁷ Vö. MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés*. 21–32; uő: *A nyilvános istentisztelet*. Budapest 1918². 77skk; Rupert BERGER: *Lelkipásztori liturgikus lexikon*. Vigilia, Budapest 2008. 393.

szerint egy-két prédikációs istentiszteletet tartottak a lelkészek, ahol a teljes „tudomány” kifejtésére mód nyílt. A többi naponkénti reggeli és/vagy délutáni/esti könyörgések az imaórák ősi rendje szerint és tételeik alkalmazásával történtek, prédikáció nélkül.¹⁸ Az *Articuli maiores* (1567) X. és XLII. cikkelyében található rendelkezések (*ne csak a posztillák alapján*)¹⁹ a tudományos kutatás szerint azt jelentik, hogy a XVI. és a következő évszázadban

*rendes eljárásnak a perikópák szerinti prédikálást tekintették, ám e mellett a bibliai könyvek folyamatos végigprédikálása minősített hallgatóságot igényelt, s képzett prédikátorok erről sem mondhattak le.*²⁰

Ha más korabeli források hallgatnak a perikóparendről, ezek kiértékelésekor két feltételezést kell mérlegelnünk: (1) magától értetődő a perikóparend alkalmazása, ezért nem kellett róla szót ejteni; (2) már elhagyták ezt az ősi egyházi bibliaolvasási és magyarázási rendet, és ezért már nem kell róla beszélni.

A kötött perikóparenddel szemben az ún. „szabad textusválasztást”, vagyis inkább szószéki *lectio continua*-t a puritánok részesítették előnyben, ami azonban a mai értelemben vett összefüggéstelen alapige-választási gyakorlattal a maga nemében nem hozható összefüggésbe.²¹ Erre utal pl. Medgyesi Pál *Ketseg tor-*

¹⁸ Részletesen vö. FEKETE Csaba: *Liturgia Claudiopolitana. A református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján.* Debrecen 2005. 50–52.

¹⁹ „X. cikk. *Hogy kell a nyilvános egyházi beszédeket tartani.* A szent írást úgy hirdessék, hogy a próféták és apostolok írásait tanítsák és az egész tudományt rendben elő adják, hogy ne csak a posztillákban foglalt urnapi évangéliumokat és leveleket folytassák, hanem a tökéletesek (érettek) között, azaz a hitben és vallásban megerősödöttek között a próféták és apostolok (többi) írásait is előadják. A szónokok a kerítésen kívül se futkossanak, és össze nem férő dolgokat, a bibliából felvett szöveg mellőzésével, ne tanítsanak, hanem a szöveg rendjével a vonások, pontok és versek sorrendi szerint tárgyaljanak és magyarázzanak; és midőn a szöveget felvették, adják elő a beszédnek summáját, az után rendben magyarázzák meg a szöveget és nyujtsanak a népnek a szövegből hasznos tanuságokat. És egy órán tul ne nyujtsák a beszédet, nehogy unalmat szüljön. [...]

XLII. cikk. *A lelkipásztorok fegyverei.* A lelkipásztorok mennyei fegyverekkel legyenek felszerelve: szent bibliával és megpróbált tudósok magyarázataival, és a tudomány egész anyagát adják elő s nemcsak a posztillákat [sic!] és kurtitványokat tartsák és prédikálják, mint naplopók, a misés könyvek és pápista breviariumok módjára. Mert az örökös posztillázás és kurtitvány mormolás és ismétlés mintegy földhöz ragadottakká teszi a henye és tudatlan lelkipásztorokat. [...] A tudósok latin és magyar, a tudatlanabbak magyar bibliát vegyének magoknak.” Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest 1881. 571., 583.

A fenti szövegben szereplő „kurtitványok” kifejezés feltehetőleg a zsolozsma imaóráiban felhangzó, rendszerint egy-egy versből álló rövid bibliai olvasmányokra (*lectio brevis* vagy *capitulum*) utal. A Biblia folyamatos felolvasásával kapcsolatban, magyar református kontextusban ld. FEKETE: *i.m.* 51.

²⁰ FEKETE Csaba: „Perikóparend a Spáczai graduálban”, *Magyar Egyházzene* VI (1998/1999) 247.

²¹ „A mai református gyakorlat a szabad textusválasztás jegyében, ám mégis a *lectio continua* kálvini követelményére hivatkozással tekint vissza a reformáció századára s az európai liturgikus gyakorlatra, amely lassacskán a reformátusoknál főünnepekre korlátozódott, s az üdvtörténeti események megünneplésének funkcióját elnyelte az alkalmiság, kötetlenül vagy véletlenül kiválasztott bibliai részek magyarázata és alkalomra írott énekek. A köztudatban mégis úgy él, mint ha az örökölt középkori rendtől elszakadás eredményes fejlődés lett volna, és már csak szórványos

kabol kihatlo lelek címmel közreadott, 1658. augusztus 25-én elmondott és nyomtatásban megjelent prédikációjának alcíme, amely így hangzik: „*Prédicáltatott a' Sáros Pataki Ecclesiában, szent Lukács Evangeliumának rend fzerént-valo magyarázása közben, Úrvacsorájának kiszolgáltatófakor.*” A *rend fzerent-valo* magyarázás minden bizonnyal a gyülekezet előtti folytatólagos felolvasást (*lectio continua*) és prédikálást jelent.

Térjünk azonban vissza Kálvinhoz és istentiszteleti gyakorlatához! Kálvin egész gondolkodását és gyakorlatát jellemzi, hogy az istentiszteleti összegyülekezésre nincs állandó és átfogó kifejezése (mint pl. kultusz, istentisztelet, liturgia stb.). Talán a legátfogóbb és legbeszédesebb fogalom a *nyilvános imádság* szókapcsolat.²² Kálvin szerint az *egész* élet, az *egész* idő, a *világmindenség* Isten színe előtt történik. Az *egész* élet istentisztelet, amely eredőjét, kiindulópontját és beteljesedését mégis csak a térben és időben konkrétan értelmezhető nyilvános kultuszban (*publicus cultus*)²³ találja meg és éri el.

Genf város illetékesei már 1536-ban a vasárnap kivételével minden ünnepnapot eltöröltek, ezt a tanácsi döntést 1550. november 16-án nyomatékosan meg is erősítették. Az azonban, hogy a genfi tanács ezen intézkedése elsősorban nem az egyházi év teljes kiszigerelését jelenti, onnan nyilvánvaló, hogy Kálvin úgy, mint korábban, legalább a húsvéti és pünkösdi időben olyan prédikációkat tart, amelyek az ünnepi időre hivatkozást, ill. vonatkozásokat tartalmaznak.²⁴ Szögezzük le azt is, hogy a folytatólagos istentiszteleti bibliaolvasás (*lectio continua*) és az ehhez kapcsolódó prédikálás valóságos gyakorlat volt (és nem csak az elmélet szintjén létezett) Genfben és Kálvinnak is, amely az egész bibliai tanítás és keresztyén hit reformátori szellem szerinti kifejtésére nyújtott lehetőséget. A bibliaolvasás és -magyarázás szigorú rendje a komolyan vett Isten-közelség fegyelmező erejeként hatott. A középkori egyházban az éjszakai imaórákból ismert folytatólagos bibliaolvasás a reformált nép nagykorúságra nevelésének fontos eszköze volt Kálvin szemében.

A prédikálás, egyházi év témaköre elválaszthatatlan az úrvacsora ünneplésének kérdésétől és gyakorlatától. A strassburgi reformáció korai történetéből láthatjuk, hogy habár a reformátori istentisztelet a prédikációs istentisztelet (*pronaus*) és az úrvacsora szertartásának újbóli tudatos összekapcsolásaként jött létre (mint minden reformátori mozgalom számára a prédikációs isten-

továbbélésről beszélhetnénk a reformáció századában. A valóság egészen más volt, s ennek jó néhány észrevétlen irodalmi adaléka lappang a régebbi szakirodalomban. Eszerint egészen a XVIII. század végéig maradt a megszokás, s végül 1800 tájára sem a *lectio continua*, hanem a szabad textusválasztás javára dőlt el a vita.” (FEKETE: *Perikóparend.* 240–241.).

²² Andreas MARTI: „Genfer Gottesdienstordnung (1542) mit ihren Nachbartexten”, in Eberhard BUSCH: *Gestalt und Ordnung der Kirche.* Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1997. 139.

²³ A *publicus cultus* fogalmával kapcsolatban vö. FEKETE: *Liturgia Claudiopolitana.* 15skk; továbbá SÖRÖS Béla: *A magyar liturgia története.* Hornyánszky Viktor, Budapest 1904. 1*.

²⁴ Markus JENNY: *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren.* Zwingli, Zürich 1968. 133.

tisztelet és az úrvacsora szertartásának újbóli összekapcsolása a legégetőbb kérdés volt!);²⁵ a klasszikus miseordinárium fokozatos elhagyásával az úrvacsora elvesztette az egyházi évhez való kapcsolódását, a prédikáció pedig a kezdeti időkkel ellentétben nem követte a perikóparendet. Lehetséges, hogy inkább az ünnep-, mint a vasárnap témájára a prédikátor hivatkozott,²⁶ ahogyan ez még a legújabb kutatási eredmények szerint a késő XIX. századi racionalizmusban is helyenként, a lelkész személyétől és műveltségétől függően megvolt,²⁷ a perikóparendet nem, vagy csak maradványaiban, de semmiképpen nem tudatosan követték.

Zwingli Zürichben több lépcsőfokban valósította meg az istentisztelet, így az egyház evangéliumi szellemű és az egyházi hagyományhoz mért megújítását. A zürichi reformátor korábban olyan „világi pap” (*Leutpriester*) volt, aki hivatali kötelességeként *extra missam* prédikált az úrnap evangéliumokról (*Evangelia dominicalia*), de a káptalantól már korábban megkapta a perikóparend kényszere alóli felmentést azért, hogy a Máté evangéliumát folytatólagosan végigmagyarázhassa. A zürichiekkel és az illetékes egyházi testületekkel való hosszú vetekedés közben kristályosodik ki Zwingli szándéka, miszerint ő is a prédikációs istentisztelet és a rendkívül elhanyagolt s nem látogatott úrvacsorás istentisztelet (mise) újbóli összekapcsolását tartotta eszményinek és szükségesnek. A minden vasárnapi úrvacsorázást Zürichben sem lehetett megvalósítani, az évi négy úrvacsorás istentisztelet (húsvétkor, pünkösdkor, ősszel²⁸ és karácsonykor²⁹) alkalmával Zwingli szertartásrendje nem ismer *de tempore* vonatkozásokat, de a feltételezések szerint a folytatólagos bibliaolvasást és -magyarázást ezeken a vasárnapokon félbeszakította, és a prédikáció alapigéjéül ünnepi szakaszt választott.³⁰

A genfi prédikátorok Kálvin néhány hónapi genfi tartózkodása után a „zür-zavarban” élő genfi egyház helyzetének rendezése céljából megfogalmazzák a *Cikkelyek* (Articles) című beadványt (1537. január 16.), amely a genfi tanácsnokok elé tárja a problémákat, és egyúttal a megoldási javaslatot. A szöveg gyakorlatilag az *úrvacsora*, az istentiszteleti zsolttáréneklés, a gyermekek oktatása (*ka-*

²⁵ A kérdéssel és a *pronaus* szertartással részletesen foglalkoztam két írásomban: PAP Ferenc: „A szószék”, in BÉKÉSI Sándor (szerk.): *Ki szöveget tanít. Jubileumi kötet dr. Boross Géza teológia professzor 75. születésnapjára*. KRE HTK, Budapest 2006. 119–130; valamint „Református gyónás. A bűnvallás, bűnbocsánat-hirdetés történeti és gyakorlati kérdései”, *Porta Speciosa* I (2007/1) 28–50.

²⁶ JENNY: *i.m.* 14–21.

²⁷ A korabeli prédikációskötetek textuáriumára alapított meglátást szintén Szetey Szabolcs kollégámnak, a korszak kutatójának köszönöm.

²⁸ Bizonytalan, hogy itt szeptember 11-re (a zürichi *Grossmünster* patrónusainak emléknapjára) vagy más őszi ünnepre, alkalomra gondolt-e Zwingli, mint pl. másutt *Mindenszentek* napján (pl. Bazel) tartották a negyedik úrvacsorás istentiszteletet. JENNY: *i.m.* 66–68.

²⁹ „*Diese Ordnung werden wir, sofern es unseren Kirchen gefallen wird, vier mal im Jahr brauchen: zu Ostern, Pfingsten, Herbst, Weihnacht*” (JENNY: *i.m.* 64). Feltűnő, hogy itt is és más felsorolásban is a *húsvét* szerepel az első helyen!

³⁰ JENNY: *i.m.* 31–70. Zwingli istentiszteleti reformjával kapcsolatban lásd még rövidebben: Ulrich GÄBLER: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008. 98–101.

tekizmus), valamint a házassági viták megítélésének kérdéseit taglalja:³¹ a háttérben mindvégig az egyházfegyelem helyes gyakorlásának módja húzódik meg.³²

*Igen tisztelt Urak! Bizonyos dolog, hogy az egyházat sem helyesen rendezettnek, sem jól vezetettnek nem lehet nevezni, ha benne a mi Urunk szent vacsoráját nem ünneplik gyakran, és nem vesznek részt azon, mégpedig akként, hogy ott csak szentül és különleges tiszteletadás mellett merészelnék megjelenni. Ez okból tehát, hogy az egyház sértetlenül őriztessék meg, szükséges a kiközösítés [exkommunikáció], mely által helyreigazíthatnak mindazok, akik nem jóságoosan és teljes engedelmességgel vetik alá magukat Isten Igéjének. [...] Rendkívül kívánatos lenne, ha Jézus Krisztus szent vacsorájának ünneplésére minden vasárnap sor kerülne, amikor a gyülekezet mint egész összegyülekezik. Mivel ezáltal kapnak a hívek bizonyos vigaszt, és minden vonatkozásban sok gyümölcsöt terem.*³³

A genfieknek nem tetszett a templomlátogatás kényszere, nem fogadták el még azt sem, hogy havonta ünnepeljék az úrvacsora szertartását;³⁴ a sűrű, hetenkénti úrvacsorai közösség Zwingli tanításában is helyet kapott volna, de ott is nagy volt az ellenállás. Mindehhez hozzá kell fűznünk azt a liturgiatorténeti tény, hogy az évenként kötelező (húsvéti) áldozást és gyónást a IV. Lateráni Zsinat (1215; 21. kánon: *Omnis utriusque sexus* kezdettel) rendelte el.³⁵ Ezt a kötelezvényt évszázadokkal előzte meg egy dél-franciaországi zsinat (Agde, 506) döntése, amely az évenkénti három áldozást tette kötelezővé az egyház tagjainak,³⁶ más hagyományok szerint az évi háromszori sákramentumhoz járulás —mint minimumfeltétel— követelménye már Fábían római püspök (236–250) idejében megfogalmazódott. Ezért is írja Kálvin:

*Mert egy évben csak egyszer járultak eddig az emberek az Úr asztalához[,] s azt gondolták, hogy egy év lefolyása elég, ha látják, hogy mit művel a pap az úrvacsorájának ürügye alatt, de úgy, hogy abban az Úr vacsorájának még csak nyoma sincsen.*³⁷

Genfben évente négyszer éltek úrvacsorával: húsvétkor, pünkösdkor, szeptember első vasárnapján és a mi Urunk, Jézus Születéséhez legközelebb eső vasárnapon;³⁸ a svájci területeken évszázadokon keresztül az évi három úrvacsorázás honosodott meg, Magyarországon általában —a XIX. századi egyház-

³¹ Vö. Peter OPITZ: *Artikel zur Ordnung der Kirche (1537)*, in Eberhard BUSCH: *Reformatorische Anfänge 1533–1541*. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1994. 110.

³² Vö. még: PÁSZTOR János: „A liturgia Kálvin tanításában és gyakorlatában”, in BÉKÉSI Sándor (szerk.): *Ostium in caelo: Jubileumi kötet dr. Bolyki János teológiai professzor 75. születésnapjára*. KRE HTK, Budapest 2006. 148–162.

³³ OPITZ: *i.m.* 114–117., saját fordítás a francia szöveg kritikai közlése és német fordítása alapján.

³⁴ MCCRATH: *Kálvin*. 113.

³⁵ Lásd: VERBÉNYI István (szerk.): *Liturgikus Lexikon*. Szent István, Budapest 2001. 79.

³⁶ FÜRST, Alfons: *Die Liturgie der alten Kirche*. Aschendorff, Münster 2008. 42.

³⁷ KÁLVIN János: *Az egyház reformálásának szükségességéről*. Pápa 1907. 46.

³⁸ JENNY: *i.m.* 133., 135.

látogatási jegyzőkönyvek tanulsága szerint is— évenkénti hat úrvacsorázás volt gyakorlatban, és vannak olyan helyek, ahol ez így történik a mai napig.³⁹

Megállapítható, hogy a húsvét sorrendi elsőségének hangsúlyozása, karácsony vasárnapra áthelyezett eucharisztikus ünneplése, a minden vasárnapi úrvacsorázás sürgetése Kálvin és a reformátorok számára Európában és Magyarországon valójában a vasárnap, az *úrnapja* (vö. Jel 1,10) jelentőségének felemelését és rehabilitálását jelentette a korabeli egyházi gyakorlattal (*abusus*) és az ekkorra már megszaporodott ünnepekkel, emléknappal szemben.

Meglátásom szerint református egyházunkban ma már égetően arról van szó, hogy a Krisztusban adott isteni kijelentés ünneplése és ezáltal befogadása megvalósul, megvalósulhat-e. Ez a kérdéskör végső értelmében az egyház önértelmezésének, összetartozásának, szervezettségének lényegére mutat rá. Mind a két móddal: a perikóparenddel és a folytatólagos bibliaolvasással és magyarázással is lehet jól és rosszul élni.⁴⁰

Mai sóhajunk már csak ennyi: *Legalább az egyházi esztendőt mentsük át! Legalább az advent, a karácsony, a nagyböjt, a húsvét és a húsvéti idő, az áldozócsüdtörtök, a pünkösöd legyen az, aminek valójában lenni kellene! És mindehhez hátha még hozzávehetnénk újból a vízkeresztet, a vízkereshti időt és a Szentháromság ünnepét! Bár csak az „ünneptelen félév” a hitben járás valóságára tanítana!* Ehhez véget kell vetni a céltalan és a Krisztus misztérium vonatkozásában értelmezhetetlen téma- és projektvasárnapoknak, amelyek azt üzenik a gyülekezetnek és az egyház egész közösségének: nincs tartalma, „üzenete” a liturgiának és az egyházi esztendőnek, ezért majd mi adunk „értelmet” és mondanivalót létezésünknek és istentiszteletünknek.

Nem történhet meg az (pedig megtörtént), hogy a református (hivatalos) Bibliaolvasó Kalauz szerint 2003-ban nagyböjt első vasárnapját kétszer ültük meg; 2005-ben nem volt virágvasárnap, és nagyböjtnék csak 1–3. számozott vasárnapját tartották számon; 2007-ben pedig az Anyák napja egy héttel, a húsvét ünnepe utáni ötödik vasárnapra szorította a *Cantate* vasárnapot (nálunk: *Az egyházi ének és zene vasárnapja*); 2008-ban pedig ugyanezt a vasárnapot a szokatlanul korai húsvét miatt a Szentháromság ünnepe utáni első vasárnapra tolták ki;⁴¹ két év óta január 6-án feltüntetik az „Epifánia” névnapot (tekintettel a sok hasonló nevű református nőre...), de a *vízkereszt* szót soha nem írják ki;

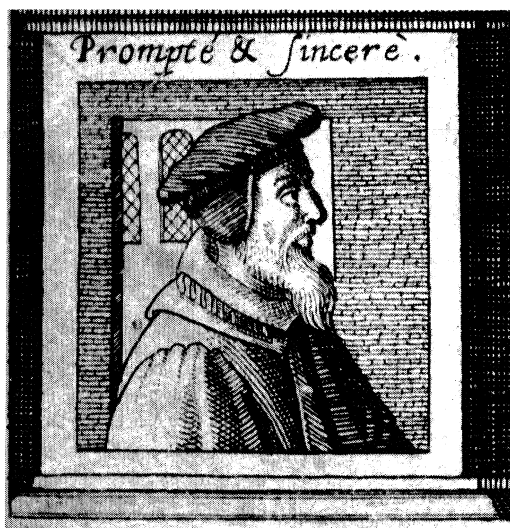
³⁹ Főleg budapesti gyülekezetekben él az a gyakorlat, hogy a hónap meghatározott (első, harmadik stb.) vasárnapján úrvacsorás istentiszteletet tartanak. Ez dicsérendő, a „csonka-istentisztelet” problémáinak megoldására, azaz inkább áthidalására tett szándék, de önmagában véve következetlen is. Ha nem minden vasárnap terítjük meg az úrasztalát (álláspontom szerint belátható időn belül ez nem is fog megtörténni), akkor ne csak a hónap első vagy harmadik vasárnapja legyen a motiváció. Sokkal jobb lenne, ha az úrvacsorai közösséget az egyházi év önmagában adott szakaszaihoz kapcsolnánk az ünnepek által hordozott tartalmak miatt (pl. adventi idő, nagyböjt, nagyhét, virágvasárnap, áldozócsüdtörtök, Szentháromság-vasárnap, vízkereszt stb.).

⁴⁰ Vö. részletesen PAP Ferenc: „Textusválasztás és/vagy egyházi év”, *Zsoltár* XII (2005) 31–37.

⁴¹ Feltételezem, az illetékes bizottságnak fogalma sincs, hogy valójában mi az a *Cantate* vasárnap.

2009-ben az Anyák napja (május első vasárnapja) megkímélte *Cantate* vasárnapot, mivel az történetesen május második vasárnapjára esett, de a fentiek összefüggésében valójában nyitott kérdés, hogy nem az Anyák napja miatt került-e oda... Mindaz, aki vitatkozni mer az ilyen és hasonló jelenségekkel, a liturgia elsődleges céljára és belső logikájára hivatkozik, 2009-ben, a Kálvin-évek nyitányakor (is) önkéntelenül és magától kívül kerül az egyházon, az egyházi közmegegyezésen. Az egyház hivatalos hetilapja gyakorlatilag nem tárgyal liturgikus kérdéseket, de a vezércikkek javarészt a társadalmi emléknapok mintájára megfogalmazott egyházi emléknapok értelmezésével hivatottak foglalkozni. A keresztyén nép azonban azt hiszi ma is, amit ünnepel, amit meg tud ünnepelni. Bárcsak a társadalmi élet egészéért felelősséget érző, valójában fontoskodó egyház polgári, világfájdalmas, egyházas színezetű sóhajai a Kálvin-években elhallgatnának, s maga az Úr szólna Szentlelke által! Ekként fontoljuk meg Kálvin szavait

*... az embereknek a vallástól független találmányain, ahányszor a korviszonyok megkövetelik, szabad változtatnunk, ... mert e tekintetben Krisztus szabályától, az apostolok szokásától s a régi egyházban gyakorolt eljárástól a legkevésbé sem térünk el...*⁴²

Kálvin János Szenci Molnár Albert Institutio-fordításának címlapján (RMNy 1308, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példánya). A címlap szemből bal alsó sarkában: Calvinus. A címlapot legutóbb elemezte Szabó András: „Szenci Molnár Albert Kálvin-fordítása”, in Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról. Budapest 2009. 248–261.

⁴² KÁLVIN: *i.m.* 53.